

Fritz Joachim von Rintelen, *Values in European Thought*, 1, Pamplona/Spain, Editiones Universidad de Navarra 1972, 565 σελ.

Ἀρκετὲς δεκαετίες πρὶν ἢ «ἀξία» σημασιοδοτηθῇ φιλοσοφικὰ ἀπὸ τοὺς Στωικοὺς ὡς τεχνικὸς ὅρος τῆς Ἠθικῆς καὶ πολλοὺς αἰῶνες πρὶν ἢ Ἀξιολογία αὐτονομηθῇ ἀπὸ τὸν Lotze, μία θεωρία τῆς Ἀξίας θεμελιώθηκε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα πάνω στὸ «μέγιστον μάθημα», τὴν «ιδέαν τοῦ ἀγαθοῦ». Γιατὶ ἓνα πρόβλημα Ἀξίας εἶχε ἤδη εἰσβάλει ἀρνητικὰ στὸν Ἑλληνικὸ στοχασμὸ καὶ φιλοδοξοῦσε νὰ διώξῃ τοὺς θεοὺς ἀπὸ τὸν «πλήρη θεῶν» κόσμον τῆς ἀρχαϊκῆς φιλοσοφικῆς σκέψης. Εἶχε ἤδη ἐνσκήψει ὁ ἀγνωστικισμὸς τοῦ Πρωταγόρα, ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ Γοργία, ὁ ὑποκειμενισμὸς, συμβατισμὸς καὶ μηδενισμὸς τῶν λοιπῶν Σοφιστῶν. Παρὰ τὴν κάποια θετικὴ προσφορά τους οἱ «δάσκαλοι αὐτοὶ τῆς σοφίας» αἰωροῦνταν ἀπειλητικὰ πάνω ἀπὸ τὶς «ἀξίες», ποὺ (ἂν καὶ χωρὶς θεωρητικὴ θεμελίωση ἀκόμη) βιωμένες στὸ πεδίο τῆς πραγματικότητας κυοφόρησαν τὸ Ἑλληνικὸ κατόρθωμα καὶ ὠδήγησαν τὸν Πλάτωνα νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς «πρωταρχῆς».

Γιὰ τοὺς ἴδιους περίπου λόγους τὸ πρόβλημα τῆς Ἀξίας ἀπασχολεῖ ζωτικὰ τὴν «γρηγοροῦσα» φιλοσοφικὴ δραστηριότητα τῆς ἐποχῆς μας, ἰδωμένο τώρα μέσα ἀπὸ τὴν προβληματικὴ τῆς Ὑπαρξιακῆς Ἀνθρωπολογίας, τῆς Ἐπιστημολογίας καὶ τῆς Ἀναλυτικῆς. Ἔτσι ὁμως ποὺ ἡ Ἠθικὴ ἔχει γίνῃ κυρίως Μετα-Ἠθικὴ καὶ ἔχει μετατοπίσει τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν οὐσία στὴ γλῶσσα, ἐνῶ ἡ σχετικιστικὴ (relational) προέκταση τῆς «ἀξίας» ἔχει ὑπερφαλαγγίσει τὸ ἐνδογενές, ἀληθινὸ (intrinsic) νόημά της, τὴν αὐταξία δηλαδὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ ὁ συγκινησιακός, προστακτικός, παρορμητικός, δεοντολογικὸς κλπ. χαρακτήρας τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων, ἔχει ἀμφισβητήσῃ τὸ ἀντικειμενικοποιήσιμο τοῦ ἀξιολογικοῦ νοήματος, ἔρχεται τὸ βιβλίον τοῦ von Rintelen νὰ φωτίσῃ τὸ πρόβλημα τῆς Ἀξίας ἀπὸ μιὰ ἄλλη γωνία· ὑπαγορευμένο δηλ. ἀπὸ τὴ σύγχρονη προβληματικὴ καὶ τὴν σύμφυτη ἀγωνία της, νὰ ἀνιχνεύσῃ τὶς αἰσθητικές, θρησκευτικές καὶ ἠθικές κυρίως ἀξίες ὅχι σὲ ἓνα αὐθυπόστατο βασίλειον οὔτε σὲ μιὰ ὑπερχρονικὴ αὐτόνομη σφαῖρα, ἀλλὰ διαχρονικά, ὑπαρξιακὰ βιωμένες ἀπὸ τὶς αὐθεντικὲς προσωπικότητες στὸ χῶρον τοῦ στοχασμοῦ μιᾶς δισχιλιετίας. Μὲ μιὰ στάση ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῇ ἀριστοτελικὴ καὶ χωρὶς νὰ ἀμφισβητῇ τὸ ἀντικειμενικοποιήσιμο τῆς «ἀξίας», ποὺ τὴν βλέπει ὡς «ποιοτικὸ περιεχόμενο νοήματος», ὁ συγγραφεὺς μελετᾷ τὶς ἀξίες ὅχι τόσο καθ' ἑαυτές, ἀλλὰ στὴ σχέση τους μὲ τὸ ἀξιολογικὸ ὑποκείμενον καὶ στὸν βαθμὸ ποὺ πραγματώθηκαν ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ τῆς Ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Μεσαίωνα, στὸ χῶρον τῆς πράξης.

Κορυφαία μορφή τῆς σύγχρονης Γερμανικῆς Φιλοσοφίας ὁ von Rintelen ἔχει συστηματικὰ ἐκθέσει τὴν προσωπικὴν θεωρίαν του σὲ ἀρκετὰ προγενέστερα καὶ σύγχρονα ἔργα, ὅπως *A realistic Analysis of Value, Beyond Existentialism, Die Bedeutung des philosophischen Wertproblems, Contemporary German Philosophy* κ.λπ., ἀναλύει ὁμως τὸ πρόβλημα τῆς ἀξίας καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀξιακοῦ φαινομένου στὸ φῶς τῆς Πραγματοκρατίας τῶν Ἀξιῶν καὶ στὶς πρῶτες σελίδες τῆς παρούσης ἐργασίας. Στὰ πλαίσια τῆς κίνησης «Φιλοσοφία τοῦ ζῶντος Πνεύματος» ἐκπροσωπεῖ μὲ τὸν S. Behn, ποὺ ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὴν παιδαγωγικὴ πλευρά, τὴν Πραγματοκρατίαν τῶν Ἀξιῶν (Wertrealismus, Value-Realism), ποὺ μαζὶ μὲ τὴν Ψυχολογικὴ - Ἱστορικὴ, τὴν Ἰδεαλιστικὴ καὶ τὴν Φαινομενολογικὴ εἶναι ἀπὸ τὶς ἐπικρατέστερες θεωρίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα

στην Γερμανία. Ακολουθώντας τον Κριτικό Ρεαλισμό του Oswald Külpe και την ιστορική μέθοδο του Cl. Bäumker, συνοδοιπορώντας σε πολλά με τους Dilthey και Spranger και προχωρώντας πιο πέρα από τους M. Scheler και N. Hartmann προς διαφορετικές κατευθύνσεις, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην «πραγματικότητα» της αξίας, στην πραγμάτωση δηλ. του αξιολόγου, του αληθινά αξιού. Έτσι ο όρος Πραγματοκρατία ή Ρεαλισμός των Αξιών δεν πρέπει να νοηθῇ σε αναφορά με τον οντολογικό Ρεαλισμό των Αξιών, με την έννοια του Σχολαστικισμού και των Φαινομενολόγων, ούτε όμως και σε συσχετισμό με τον Πραγματισμό των Pierce και James, αλλά αναφορικά με την πραγμάτωση των Αξιών στη συγκεκριμένη πραγματικότητα (Realisation), ακόμα καλύτερα με το πέρας των Αξιών από το «δυνάμει» στο «ἐνεργεία» (Actuation) από ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, μέσα σε πραγματικές καταστάσεις, στην οντική σφαίρα. Οί αξίες δηλ. θεωρούνται στην αληθινότερη πραγματικότητά τους (in a more real reality).

Λέγει ο συγγρ. αναφορικά με την έννοια της πραγματικότητας (reality) όπως νοείται στην θεωρία του: «Προφανώς δεν θεωρούμε ως πραγματικό (real) κάποιο είδος απλώς παρόντος πράγματος ή μόνον άπτοῦ αντικειμένου, γιατί τότε θα ξαναγυρίζαμε σε μία φυσιοκρατική απλώς θεώρηση από την άποψη του Εἶναι. Ούτε ἐννοοῦσε κάτι τέτοιο ο Descartes, όταν ὠριζε το *res cogitans* ως οὐσία. Το νόημα της έννοιας «πραγματικότης» (reality) έχει περιορισθῇ στη σύγχρονη φιλοσοφία σε σύγκριση με προηγούμενες χρήσεις του ὅρου. Ἡ ψυχική και ἡ πνευματική ζωή ὁμως με τις ἐνέργειές του δὲν εἶναι κάποιο είδος ἀφηρημένης ιδανικότητας ή *ens rationis*. Για μᾶς τοὺς ἀνθρώπους έχει θεμελιωδέστερη δύναμη και συνεπώς «πραγματικότερη» σημασία από τὰ απλώς ἐξωτερικά πράγματα και ἀντικείμενα. Ὡς «πραγματικό» συνεπώς πρέπει να νοηθῇ κάτι, πὸν βρῆκε συγκεκριμένη μορφή, πλήρωση και πραγμάτωση ἐν τόπῳ και χρόνῳ σε ἀντιδιαστολή με τὸ ἀπλὸ περιεχόμενο της σκέψης» (σελ. 9).

Τὸ παρὸν ἔργο ἀποτελεῖ ἐπιυξημένη ἔκδοση τοῦ βιβλίου του *Der Wertgedanke in der Europäischen Geistesentwicklung, I. Altertum und Mittelalter*, 1932. Πρόκειται ὁμως οὐσιαστικά για νέα ἔργασία, γιατί ὁ συγγραφεὺς ἔχει λάβει ὑπ' ὄψιν του ὅλες σχεδὸν τις πρόσφατες σχετικές μελέτες σε διεθνή κλίμακα και ἡ βιβλιογραφική του ἐνημέρωση εἶναι πραγματι ἐντυπωσιακή. Τὴν ἀγγλική μετάφραση ἔχουν ἐπιτυχημένα ἐκπονήσει οἱ Rafia Ahmed και Frédrick Herning. Λόγῳ τῆς ἔκτασης τῆς θεώρησης και τῆς ἀντιμετώπισης τοῦ ὅλου θέματος ἀπὸ τὸν συγγρ. κατὰ τρόπο πολὺ προσωπικό, θὰ περιοριστοῦμε νὰ παρουσιάσωμε κυρίως τις βασικές θέσεις τοῦ φιλοσόφου και τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα σημεῖα τοῦ πραγματικά αξιολόγου βιβλίου του, προβαίνοντας σε ἐλάχιστες — και ὅπου ὁ χῶρος μᾶς εἶναι πιὸ οἰκεῖος — κριτικές παρατηρήσεις.

Τὸ βιβλίο ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερες μεγάλες ἐνότητες. Στὸ πρῶτο μέρος, πὸν εἶναι και τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον, γίνεται συστηματική ἀνάλυση τοῦ φαινομένου τῆς αξίας (σελ. 1-30), στὸ δεῦτερο ἐξετάζεται γενικά ἡ σχέση τῶν αξιῶν με τὴν ἱστορία (σελ. 31-62), στὸ τρίτο ἀνιχνεύεται ἡ ἰδέα τῆς αξίας στὴν Ἀρχαιότητα, εὐρωπαϊκή και μή (σελ. 63-190), και στὸ τέταρτο, πὸν εἶναι και τὸ ἐκτενέστερο, ἡ έννοια τῆς αξίας στὸν πρῶιμο Χριστιανισμό και στὸν Μεσαίωνα (σελ. 191-540). Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο «Μεταμορφώσεις πὸν ὀδηγοῦν στη σύγχρονη ἀξιολογική σκέψη» (σελ. 541-550) ἐλπίζεται ὅτι ἀποτελεῖ και τὸ προοίμιο τοῦ νέου ἔργου, πὸν ἔχει ὑποσχεθῇ ὁ συγγρ. για τὸ πρόβλημα τῆς αξίας στὰ νεώτερα χρόνια.

Μολονότι δικαιώνει τὴν ἀδυναμία νὰ δοθῇ ἀναλυτικὰ ὁρισμὸς τοῦ περιεχομένου τῆς «ἀξίας» ή τοῦ «ἀγαθοῦ» τόσο ἀπὸ μέρους τοῦ Πλάτωνος ὅσο και ἀπὸ τοὺς Hartmann και Moore στὰ νεώτερα χρόνια ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι πρόκειται για μία ἀπὸ τις καθολικώτερες και βασικώτερες έννοιες, πὸν δὲν μπορεῖ νὰ διακριθῇ σε συσχετισμὸ με ἄλλη καθολικώτερη έννοια γένους (σελ. 3), ὁ μελετητῆς προβαίνει σε διεισδυτική διερεύ-

νηση τοῦ ὅλου προβλήματος, ἀκόμα καὶ σὲ ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁρισμὸς τοῦ φαινομένου τῆς ἀξίας. Λέγει : «Ὅταν μιλάμε γιὰ ἀξίες, ἔχομε νὰ κάνουμε μὲ ἓνα ἀντικειμενικοποιήσιμο ποιοτικὸ περιεχόμενο νοήματος, ποὺ — ἀνάλογα μὲ τὴν προσωπικὴ στάση — καταφάσκειται ὡς ὁ σκοπὸς συνειδητῆς ἢ ἀσυνειδήτης ἐπιδίωξης καὶ μπορεῖ νὰ πραγματωθῇ (real value) σὲ διάφορους βαθμοὺς ἔντασης. Δυνάμει τοῦ ἐγγενοῦς χαρακτήρος της (intrinsic value) ἡ ἀξία καθ' ἑαυτὴ μπορεῖ νὰ προαγάγῃ μιὰ περαιτέρω τάξη σχετικιστικῶν καὶ ὠφελιμιστικῶν ἀξιῶν (relational and utility values)» (σελ. 15). Τὸ πρόβλημα τοῦ ὁρισμοῦ τῆς ἀξίας τὸ ἀντιμετωπίζει δηλ. ὁ συγγρ. ἔλλογα (ἀντίθετα πρὸς τοὺς φαινομενολόγους, ποὺ θεωροῦσαν ὄργανο ἀξιολόγησης τὸ ἀξιολογικὸ συναίσθημα), δηλ. χωρὶς νὰ καταφεύγῃ στὸ ἄ-λογο καὶ σὲ ὄντολογικές, μεταφυσικές καὶ θρησκευτικὲς προϋποθέσεις μὲ φαινομενολογικὴ ὁμῶς ἐξέταση τῆς ἐμπειρίας. Ὁ «λόγος» τοῦ εἶναι ὁ ἀρχαῖος «λόγος» — ὅχι ὁ περιορισμένος τοῦ λογικοῦ ἐμπειρισμοῦ — καὶ ἡ νοητικὴ σύλληψη τῆς ἐμπειρίας ἀποβαίνει λογικὴ πορεία στὴν παραδοσιακὴ ἔννοια τοῦ ὅρου.

Ἀναφορικὰ μὲ τὰ εἶδη τῶν ἀξιῶν στὸν ἱστορικὸ χῶρο ὁ συγγρ., χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ τὶς οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς ἀξίες — ποὺ μαζὶ μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἐλευθερία ἀποτελοῦν πρωταρχικὲς ἀξίες τῶν νεωτέρων χρόνων —, ἀναλύει κυρίως τὶς καθαρὰ πολιτιστικὲς : τὶς αἰσθητικὲς, ἠθικὲς καὶ θρησκευτικὲς, τὶς προσωπικὲς δηλ. ἀξίες.

Ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο στὶς αἰσθητικὲς ἀξίες βλέπει τὴν ἀποτελεσματικότητα (effectiveness) τοῦ συμβολισμοῦ, στοιχεῖο ποὺ εἰδικὰ στὴ σύγχρονη τέχνη πιστοποιεῖ τὸν χαρακτήρα τῆς αὐθεντικότητας. Οἱ ἠθικὲς ἀξίες ἐξ ἄλλου, παρὰ τὸ ὅτι νοοῦνται ὡς πραγματώσεις ἐλευθερίας, ἐγκλείουν ἓνα ἰδιότυπο, ἀναγκαστικὰ κανονιστικὸ χαρακτήρα. Ἡ μὴ πραγμάτωσή τους δὲν σημαίνει ἀπλῶς ἀπουσία ἀξίας, ὅπως συμβαίνει μὲ τὶς λοιπὲς ἀλλὰ καὶ ὑποτίμησή τους. Πρόκειται γιὰ ἀρνητικὴ προσβολὴ τοῦ ἀξιακοῦ φαινομένου. Ἡ ἀποψὴ τοῦ συμπίπτει μὲ τοῦ καθηγητοῦ Ι. Θεοδωρακοπούλου (*Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς*, 327), μόνον ποὺ ὁ τελευταῖος τὴν ἰδιοτυπία αὐτὴ τῆς ἠθικῆς ἀξίας ἐπεκτείνει στὸν κόσμον τῶν ἀξιῶν γενικά. Ὁ ν. Rintelien βλέπει τὴν οὐσία τοῦ ἠθικοῦ στὴν «καλὴ θέληση» (ὁ συσχετισμὸς ὁμῶς ποὺ κάνει μεταξὺ τῆς Καντιανῆς ἔννοιας τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς Στωικῆς εἶναι μᾶλλον σχηματικὸς, παρὰ τὰ πολλὰ κοινὰ σημεῖα τῆς Στωικῆς μὲ τὴν Καντιανὴ Ἠθικὴ). Παρατηρεῖ ὁμῶς ὅτι ἡ «ἀγάπη» ποὺ ὑπερβαίνει καθήκον καὶ ὑποχρέωση εἶναι ἀξία καθ' ἑαυτή, «σὰν αὐτὸ ποὺ παρέχει σὲ ὅλες τὶς ἐπὶ μέρους ἀρετὲς τὸν ὁριστικὸ ἀξιακὸ χαρακτήρα τους». Ὁ συγγρ. ὀρίζει τὴν ἠθικὴ ἀξία (τὸ ἀγαθὸ) ὡς «ποιοτικὰ προσδιορισμένη αὐταξία, ποὺ ἔχει κανονιστικὸ, ὑποχρεωτικὸ χαρακτήρα καὶ προϋποθέτει τὴν ἐλευθερία δυνατῆς ἀπόφασης, νὰ πραγματώσῃ ἀληθινὴ ἀξία σὲ συγκεκριμένες πράξεις σὲ διαφόρους βαθμοὺς» (σελ. 24).

Τὴν ἀνάλυση τοῦ ἀξιακοῦ φαινομένου κλείνει ὁ συγγρ. μὲ μιὰ σύντομη διερεύνηση τῆς θρησκευτικῆς ἀξίας, ποὺ — γιὰ τὴν ἱστορικὴ περίοδο ποὺ πραγματεύεται ἐκτενέστερα —, γιὰ τὸν Μεσαίωνα εἶναι ἰδιαίτερα ἀξονικὴ. Ἡ ἴδια ἡ ἐμπειρία ἔχει ἀποδείξει πόσο ἀποφασιστικὲς εἶναι οἱ θρησκευτικὲς ἀξίες γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ σ' ὅλους τοὺς λαοὺς καὶ τὶς ἐποχές. Στὶς θρησκευτικὲς ἀξίες βλέπει «τὴν δυνατότητα τῆς εὐγενέστερης ἐξύψωσης τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ πνευματικὴ κάθαρση καὶ ὑπέρβαση τῶν τραγικῶν συγκρούσεων τοῦ κόσμου» (σελ. 26).

Ὁ συγγρ. πιστεύει ὅτι ἡ πραγμάτωση τῶν προσωπικῶν ἀξιῶν ἐπιτυγχάνεται μόνον στὴν διαχρονικὴ πορεία τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία εἶναι «ἡ ἀρένα, ὅπου αὐτὸ ποὺ ἔχει ἀξία (valuable, Werthafte) ἀγωνίζεται νὰ κυριαρχήσῃ στὴν ἀρνήση τῆς ἀξίας, τὴν ἀπαξία (value-negation, Wertwidriges). Μόνον μὲ τὴν ἐν χρόνῳ πραγμάτωσή της μιὰ ἰσχύουσα ἀξιακὴ ἔννοια (valid, Geltendes) καθιερώνεται ὡς συγκεκριμένη πραγματικὴ ἀξία» (σελ. 31). Ἡ πραγματοποίησις τῶν ἀξιῶν ἀποτελεῖ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας. Ὁ συγγρ. θὰ πρέπει νὰ ἐννοῇ ὁμῶς ὅτι ἡ φιλοσοφία ἐξετάζει τὴν ὑπεριστορικὴ σημασία τῶν ἀξιῶν στὴν ἱστορικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, στηριγμένη στὶς ἀξίες ποὺ καλλιεργοῦνται στὴν ἱστορία (βλ. Ι. Θεοδωρακόπουλος, *Ἡ ἀξία στὴ Συστηματικὴ Φιλοσοφία*, ΑΦΘΕ 2, 1930 - 31, 189), γιὰ τὴν ἡ πραγμάτωση αὐτὴ δὲν νοεῖται ἀπολύτως λόγῳ τοῦ πεπερασμένου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς.

Ἡ διαφωνία ποὺ παρουσιάζεται στὴν Ἱστορία ὡς πρὸς τὰ ἀξιολογικὰ κριτήρια καὶ ποὺ προέρχεται ἀπὸ μονομερεῖς ὑπερβολικὲς ἀξιολογήσεις, δὲν ἀποκλείει τὴν δυνατότητα ἐνοραματισμοῦ τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Κάποιες θεμελιώδεις ἀξίες τῆς ἠθικῆς τάξης δὲν ἔπαψαν ἐξ ἄλλου ποτὲ νὰ θεωροῦνται αὐταξίες. Ἡ ἴδια ἡ μεταλλαγή τῶν ἀξιῶν προϋποθέτει ἄλλωστε τὴν πίστη στὶς ἀξίες (σελ. 40-41), ἐνῶ ἡ ἔξαρση τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα καὶ ὑποκειμενισμό. Ὑπάρχει ἴσως ἀναφορικότητα τῶν ἀξιῶν, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Hartmann, ἓνας σχετικὸς σχετικισμὸς (relational relativism), ὅπως ὁ v. Rintelen λέγει ἄλλοῦ.

Στὴ συνέχεια ὁ συγγρ. συζητᾷ — γιὰ νὰ ἀπορρίψη — τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἱστορικισμοῦ (ἀξιολογικοῦ Σχετικισμοῦ), τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας (θεωρίας τῆς συνεχοῦς προόδου) καὶ τοῦ ἀξιολογικοῦ Ἰδεαλισμοῦ (Νεοκαντιανισμοῦ) σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο τῆς πραγμάτωσης τῶν ἀξιῶν (σελ. 32-49). Σ' αὐτὲς τὶς ἀπόψεις βρίσκει μερικὴ μόνο δικαίωση, καὶ ἀπὸ τὴν σύνθεσή τους μορφώνει τὴν «ρεαλιστικὴ» θεωρία τῆς ἀξίας (Wertrealismus). Διακρίνει ἀκόμα τρία ἱστορικὰ πρότυπα θεώρησης τῶν ἀξιῶν, ποὺ ἰσχύουν τόσο γιὰ τὴν Ἀρχαιότητα ὅσο καὶ γιὰ τὸν Μεσαίωνα : α) τὴν δυϊστικὴ σύλληψη τοῦ Ἠθικοῦ Ἰδεαλισμοῦ (Ethical Idealism), ποὺ ἐξηγεῖ τὸ χρονικὸ μὲ βάση αἰῶνια ἀντικειμενικὰ ἀξιακὰ μέτρα, β) τὸν Ἡρωισμό ἢ ἀτομικὴ Προσωποκρατία (Personalismus), τὴν ὑπέρβαση δηλ. τῆς ἐξωτερικῆς σχετικότητας μὲ τὸ ἐσωτερικὸ μεγαλεῖο τῆς προσωπικότητας καὶ γ) τὸν ἡδονιστικὸ Ὁφελιμισμό (Hedonistic Utilitarianism) μὲ τὴ συνακόλουθη φυσιοκρατικὴ - μηχανιστικὴ ἐρμηνεία τῆς ὑπαρξης (σελ. 58).

Ἡ προσωπικὴ του τοποθέτηση, σύμφωνα μὲ τὴν θεωρία του τῆς «πραγματικότητας» τῆς ἀξίας, ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ στενὸ σύνδεσμο πνεύματος καὶ ζωῆς (Mind and Life) καὶ συνοψίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιον ὡς ἐξῆς : «Τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ στὶς ἐπὶ μέρους ἱστορικὲς ἀτομικότητες καὶ τὰ ἀξιολογικὰ κατορθώματα (Wertindividualitäten und Wertschöpfungen) ὡς συγκεκριμένες ἐκφράσεις τῶν ὑπερ-χρονικῶν ἀξιακῶν σφαιρῶν, ποὺ ἐπιτρέπουν ποικίλες διαστάσεις βάθους σὲ διαφορετικοὺς βαθμούς. Ἔτσι τὸ περιεχόμενο τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἀποκτᾷ ἀντικειμενικὰ ἀξιολογικὸ νόημα». Τὴν πραγμάτωση τῶν ἀξιῶν στὸν χῶρο τῆς πράξης ὁ v. Rintelen βλέπει ὡς τὸ ἀνάλογο τῆς ἀριστοτελικῆς ἐνσωμάτωσης τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν στὴ συγκεκριμένη οὐσία.

Οἱ Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, γιὰ τὰ σπέρματα κάποιας φιλοσοφίας τῆς Ἀξίας ποὺ ἀνιχνεύονται στὰ αὐθεντικά τους ἀποσπάσματα (Ἡράκλειτος, Πυθαγόρειοι, Δημόκριτος μὲ τὸ «ἀγαθὸ» ἠθικὰ σημασιολογημένο), τὸν δυναμισμό τους καὶ τὴν καθαρότητα τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν τους (Ξενοφάνης), θὰ ἄξιζαν ἴσως κάπως ἐκτενέστερη θεώρηση ἀπὸ τὴν ἀπλὴ μνεία τῆς παρατήρησης τοῦ Jaeger, ὅτι «ἡ ἀνακάλυψη ἀπὸ μέρους τους τῆς τάξης στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς προϋπόθεση γιὰ ἓνα ἐσωτερικὸν κόσμον πνευματικῆς τάξης» (σελ. 86).

Τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς ἠθικῆς σκέψης ὡς τὰ χρόνια τοῦ Ἀριστοτέλους βλέπει ὡς σειρὰ συνεχῶν κατακτήσεων, ὡς ἀνοδικὴ πορεία πρὸς τὴ συγκεκριμένην πραγμάτωση τῆς ἀξίας καθ' ἑαυτῆς. Τὸν ἠθικὸ ὀρθολογισμό τοῦ Σωκράτη ἀντικρύζει ὡς νίκη κατὰ τῆς σοφιστικῆς σχετικοκρατίας καὶ τοῦ ὑποκειμενισμοῦ. Τὸν ἠθικὸ ἰδεαλισμὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς προέκταση τῆς σωκρατικῆς σκέψης, ἀλλὰ καὶ νίκη κατὰ τοῦ σωκρατικοῦ «ὀφελιμισμού». Τὴν ἀναζήτηση, τέλος, τῆς ἰδεατῆς ἐκπλήρωσης

στή σφαῖρα τῆς πραγματικότητας ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη θεωρεῖ ὡς τὸ κορύφωμα τῆς πραγμάτωσης τοῦ ἀξιακοῦ φαινομένου, χωρὶς ὅμως —πιστεύομε— ἡ κλιμάκωση αὐτὴ νὰ σημαίνει καὶ ἀξιολογικὴ ἱεράρχηση τῆς προσφοράς τῶν προσωπικοτήτων αὐτῶν στὸ χῶρο τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

Τὶς πλατωνικὲς ἰδέες ἐρμηνεύει, σωστά, ὡς «ἄσώματες μεταφυσικὲς πραγματικότητες» καὶ ὄχι ὡς «μὴ πραγματικὲς ἔννοιες τοῦ ἰσχύειν» (unreal notions of validity, Geltungsbegriffe), ὅπως οἱ Lotze καὶ Hönigswald. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρακολούθηση τῆς ἐξέλιξης τῆς ἰδέας τοῦ Ἀγαθοῦ στοὺς ἐπὶ μέρους διαλόγους (σελ. 95-104) καὶ ἡ συσχέτισή της μὲ τὴ θεότητα, ὅπως παρουσιάζεται στὴν *Πολιτεία* πάνω ἀπὸ τὴν ἠθικὴ ἀρετὴ σὲ αὐτόνομη σφαῖρα (ὡς ἀπόλυτὴ ἀξία, ἰσοδύναμη μὲ τὸ «καλόν»). Στὴν πλατωνικὴ ἀδυναμία ἐξαντλητικοῦ ὁρισμοῦ τοῦ Ἀγαθοῦ βλέπει τὴν ἀντίστοιχη σύγχρονη ἀδυναμία πλήρους θεωρητικοῦ προσδιορισμοῦ τῆς Ἀξίας. Δὲν μᾶς πείθει ὅμως ἀπολύτως, ὅταν παρατηρῇ ὅτι ὁ πλατωνικὸς ὄντικο-ἀξιολογικὸς дуῖσμός ὑπερβαίνεται στὴ σφαῖρα τῆς γένεσης: «Τὸ ἀγαθὸ διαπερνᾷ τὴν (κοσμικὴ) τάξιν μὲ διαφορετικὰ μέτρα ὡς τέλος (σκοπός), ὡς θεία δύναμη... κι ἔτσι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ γίνεται ἡ ἔσχατη ὀργανικὴ ἀρχὴ τοῦ σύμπαντος ὡς ὅλου» (σελ. 108). Αὐτὸ τὸ δυναμικὸ ρόλο τοῦ ἀγαθοῦ θεωρεῖ ὡς σταδιακὴ μετάβαση στὴν ἀριστοτελικὴ σκέψη, ἀλλὰ ἡ ἰδιότητα ποὺ ἀποδίδεται ἐδῶ στὸ ἀγαθὸ —πιστεύομε— ἐκφράζεται συνεπέστερα ἀπὸ τὴν «ψυχὴ τοῦ κόσμου», καὶ βρίσκομε τὴν ἐρμηνεία του στὸ σημεῖο αὐτὸ «στωικίζουσα».

Τὴν πληρότητα τοῦ πλατωνικοῦ ἀγαθοῦ βλέπει στὸν δυναμισμό του νὰ μὴν εἶναι μόνον λόγος ἀλλὰ καὶ ἔθος καὶ βίος, ὅπως δὲν θεωρεῖ τὴν λογικότητα τοῦ πλατωνικοῦ συστήματος ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ ὑπέρλογο τοῦ ὁράματος καὶ τοῦ ἔρωτος (σελ. 114). Ἐξηγεῖ τὸν συσχετισμὸ τοῦ Νεοκαντιανισμοῦ μὲ τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸν τελευταῖο ὑπάρχουν τὰ πιὸ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς θεωρίας τῆς Ἀξίας, ὅσο κι ἂν δὲν βρίσκει ὁ ἴδιος πλήρη δικαίωση στὴν ἄποψη ὅτι ὁ Πλάτων εἶναι ὁ πρῶτος ἐκπρόσωπος τοῦ Ἰδεαλισμοῦ τῆς ἀξίας (value-idealism, Wert-Idealism).

Τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία θεωρεῖ νηφαλιώτερη, ρεαλιστικώτερη καὶ πιὸ ὀρθολογικὴ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ, «συμφιλιωτικὴ ὄντος καὶ ἀξίας» (σελ. 117). Τὸ ἀγαθὸ συνδέεται ἐσωτερικὰ μὲ τὴν «ὀρθολογικὰ ἀποδεικτὴ ἔννοια τοῦ σκοποῦ χωρὶς νὰ ἀνάγεται οὔτε σὲ ὠφελιμιστικὴ οὔτε σὲ σχετικιστικὴ ἀξία (relational)» (σελ. 117). Βλέπει τὴν ἀριστοτελικὴν μετάβαση ἀπὸ τὴ Λογικὴ στὴν Ὀντολογία καὶ ἐκεῖθεν στὴν Ἀξιολογία νὰ γίνεται κατὰ τὸν πλατωνικὸ τρόπο (σελ. 118). Ὁ дуῖσμός ὅμως ἀτονεῖ καὶ «ὁ κόσμος τῆς οὐσίας καὶ τῆς γένεσης εἶναι παρόντες στὴ χωροχρονικὴ σφαῖρα».

Ὁ συγγραφεὺς βλέπει τὸν τυπικὸ ἀξιολογικὸ χαρακτῆρα τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος στοὺς βαθμοὺς τελειότητας τῆς οὐσιαστικῆς ποιότητος. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ συζήτηση γιὰ τὸν ἐξατομικευτικὸ ρόλο τῆς ἀριστοτελικῆς μορφῆς, ἂν καὶ ὁ συγγρ. δὲν παίρνει θέση στὸ ἐπίμαχο αὐτὸ θέμα (σελ. 123). Μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ποὺ θεωρεῖ ὡς πρόδρομο καὶ πρῶτο ἐκπρόσωπο ἐνὸς «διανοητικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι» στὴν Εὐρώπῃ (σελ. 137), πιστεύει πὼς τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος «ἐφθασε τὸ ἔσχατο βάθος τῶν πολιτιστικῶν δημιουργικῶν ἰδεῶν του» (σελ. 143).

Τὴν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, ὅπως ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τοὺς Σκεπτικοὺς

καὶ τοὺς Ἐπικουρείους, θεωρεῖ ὡς διαλυτικὴ τῆς ἠθικῆς ἀντικειμενικότητος καὶ βλέπει τὸν Στωικισμόν καὶ τὸν Νεοπλατωνισμόν ὡς διαφορετικὰς μὲν, ἀλλὰ ἐξ ἴσου δυναμικὰς ἀντιδράσεις στὴν Αἰσθησιοκρατία, τὸν Σκεπτικισμόν καὶ τὸν «ἀδιαφορισμόν» (Indifferentism). Ἴσως ἡ θεώρηση τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἐπικούρου ἀδικεῖ κάπως τὸν φιλόσοφο, ἀφοῦ κάποια διάκριση τῶν ἡδονῶν εἶναι θεωρητικὰ δυνατὴ.

Ἀντίθετα, μὲ πολὺ πνευματικώτερα ἀπ' ὅσο συνήθως κριτήρια, ἐρμηνεύει ὁ v. Rintelien τὴν Στοά. Ὡς «Στοά» φαίνεται ὅμως νὰ ἐννοῇ κυρίως τὴν Μέσην, τῶν Παναιτίου καὶ Ποσειδωνίου, ὅπως εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν Κικέρωνα, γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν στωικὴν θεωρίαν τῆς ἀξίας ὡς Ἡρωισμόν καὶ ἀτομικὴν Προσωποκρατίαν (Personalism). Βέβαια τὸ στωικὸ ἰδανικὸ τοῦ «σοφοῦ» ἀπὸ τὴν ἀρχαία Στοά, ἐπιδέχεται αὐτὸ τὸν χαρακτηρισμόν, καὶ ἴσως εἶναι καὶ ὁ πιὸ ἐπιτυχημένος· συνήθως ὅμως ἡ στωικὴ ἠθικὴ κατατάσσεται στὶς φυσιοκρατικὰς (naturalistic) — ἂν καὶ ὁ Moore τὴν ἐντάσσῃ στὰ μεταφυσικὰ ἠθικὰ συστήματα ἀπὸ τὴν δεοντολογικὴν ἄποψιν τοῦ ὅρου «φύσις» στὴν ἠθικὴ τῆς Στοᾶς. Ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὸν χαρακτηρισμόν αὐτὸν ἡ ἐννοία τῆς persona ποὺ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Παναιτίου γιὰ πρώτη φορά, ὅπως καὶ τὸ ἀνθρωπιστικὸ στοιχεῖο, ποὺ διέπνεε τὸν στωικὸν προσανατολισμένον κύκλον τῶν Σκιπιόνων.

Σωστὴ ἡ ἀπόδοση ἀπὸ τὸν συγγρ. τοῦ στωικοῦ τεχνικοῦ ὅρου «ἀξία» ὡς preciousness καὶ ὄχι ὅπως συνήθως ὡς value, ἂν καί, ἐφ' ὅσον πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη φιλοσοφικὴ θεώρησιν τῆς «ἀξίας», ὁ ὅρος ἀξίζει μεγαλύτερη διερεύνησιν. Ἡ «συμφωνία μὲ τὴν φύσιν» υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴν Στοά, μᾶλλον ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Πολέμωνος, καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν Περίπατον, ὅπως πιστεύει ὁ συγγρ. Νομίζομε ἀκόμη ὅτι ὑποτιμᾷ τὴν ἐννοίαν τῆς στωικῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικός, ἔχει μίαν σχετικὴν αὐτονομίαν στὸ στωικὸ αἰτιοκρατικὸ πλέγμα. Ἀκόμα δὲν βλέπομε προσωπικὰ στὴν φυσικὴ πορεία μηχανιστικὰ αἷτια (σελ. 157), γιὰτί οἱ Στωικοὶ ἦσαν συνεπεῖς τελεολόγοι, οὔτε ὁ ὅρος «συμπάθεια» εἰσάγεται ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιον, ἀφοῦ ἤδη χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Χρύσιππον (σελ. 157). Δὲν εἶναι τέλος βέβαιον ὅτι ὁ Ποσειδώνιος εἰσήγαγε τὴν ἐννοίαν τῆς «ἀπορροῆς», ὅπως εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν Πλωτῖνον (σελ. 175). Αὐτὰ ὡς πρὸς τίς λεπτομέρειας.

Ἡ θεώρησις τοῦ Στωικισμοῦ ἀπὸ τὸν von Rintelien εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐμπνευσμένη καὶ ἀποδίδει ἀπόλυτην δικαιοσύνην στὴν Στοά, ὅταν δὲν βλέπῃ σ' αὐτὴν ὑλιστικὴν φυσιοκρατίαν καὶ αἰσθησιοκρατίαν, ἀλλὰ τονίσῃ τὴν ἀπόλυτην ἀξίαν ποὺ ἀπέδιδαν οἱ Στωικοὶ στὴν ὀρθολογικὰ προσδιορισμένην προσωπικότητα (σελ. 158). Πολὺ ἐπιτυχημένος εἶναι ἀκόμα ὁ χαρακτηρισμός τῆς στωικῆς θρησκείας ὡς «ὑπερβατικῆς ἐνδοκοσμικότητος τοῦ θεοῦ», ἀφοῦ ἐξαντλεῖ τόσο τὰ πανθεϊστικὰ καὶ πανενθεϊστικὰ, ὅσο καὶ τὰ θεϊστικὰ στοιχεῖα τῆς στωικῆς θεότητος. Θὰ ἦταν πολὺ ἐνδιαφέρον ἂν ὁ συγγρ. ἐξηγοῦσε, πῶς ἐννοεῖ τὴν σχέσιν τῆς «πνευματοκρατικῆς ἀνθρωπιστικῆς προσωποκρατίας τῶν Στωικῶν» μὲ τὴν σύγχρονον Ἀνθρωπολογία τοῦ Ὑπαρξισμοῦ. Ἐμπνευσμένη ἡ θεώρησις τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ Γνωστικισμοῦ.

Ἡ καταξίωσις τῆς ὄντικῆς σφαίρας ὡς φορέως ἀξιών (σύμπτωσις ὄντος καὶ ἀξίας), ποὺ ἀπὸ τὸν Αὐγουστῖνον περνᾷ στὸν Θωμᾶ τὸν Ἀκρινάτη, θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ κυριαρχικὴ ἀξιολογικὴ στάσις, ποὺ διακρίνει ὁ v. Rintelien στὴν θεώρησίν του τῆς Μεσαιωνικῆς σκέψεως. Δὲν ἀντιμετωπίζει ἐξ ἄλλου τὴν περίοδον αὐτὴ μειωτικά, ὡς μεταίχμιον μεταξὺ ἀρχαιότητος καὶ νέων καιρῶν, ἀλλὰ τὴν ἀξιολογεῖ θετικά, ἀναζητώντας τὰ αὐτόνομα πνευματικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς, ὡς ἐποχῆς ἀκμῆς καὶ ὀριμότητος ἀνάλογης μὲ τὴν δημιουργικὴν μέσην ἡλικίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος παίρνει μὲ τὸ γεγονὸς τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Θεοῦ διακριτικὴ θέση, ποὺ στὴν ἀρχαιότητα ἀξιωνόταν μόνο ἀπὸ τὴν ἔνωση μὲ τὸ Θεὸ μὲ τὴν ὑπέρβαση τοῦ ἑαυτοῦ του. Παρὰ τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς στηρίζεται σὲ παρόμοιες ἀρχές μ' αὐτὲς ποὺ διαπνέουν τὴν ἀρχαιότητα : «ἰδεαλιστικὴ σύνθεση τῶν ἀξιολογικῶν ἀντιθέσεων καὶ προσπάθεια πραγμάτωσης τοῦ ἀγαθοῦ στὴν ὄντικὴ σφαῖρα. Ἡ ἐποχὴ (πρῶμος Χριστιανισμὸς) διακρίνεται γιὰ τὴν τάση νὰ θεμελιωθῇ ἡ πίστις φιλοσοφικὰ καὶ νὰ συνδυασθῇ ἡ ἀξιολογικὴ στάσις μὲ αὐτὴ τὴν πίστιν» (σελ. 192). Γνώσις καὶ πίστις συνιστοῦν ἀντινομία μόνον ἀργότερα. Ὑψιστὴ ἀξία ὁ Θεός, τὸ ὕψιστο ἀγαθόν, ἡ ὕψιστη πραγματικότητα (*ens realissimum*), ἀλλὰ — ἀντίθετα πρὸς τὴν Νεοπλατωνικὴν θέσιν, μ' ἐξαίρεση ἴσως τὸν Πρόκλο — σπέρματα τοῦ ἀγαθοῦ ἀνευρίσκονται ἀκόμα καὶ στὴν ὕλη, χαμηλότερη βέβαια στὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν ὡς ἀρχὴ ἐξατομίκευσης, ἀλλὰ ἀξιολογημένη θετικὰ ὡς θεϊκὸ δημιούργημα (*omnis creatura dei bona est*). Παρατηρεῖ ἀκόμα ὁ συγγρ. ὅτι δὲν ἐπικρατεῖ στὸ Μεσαίωνα γενικῶς ὑποτίμησις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου παρὰ μόνον στὸν πρῶμο Χριστιανισμὸ καὶ τὴν ὀψιμὴ μεσαιωνικὴ σκέψις μὲ ἐξαρσὴ δυϊστικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἀξιολογικὴ πόλωση.

Πρωταρχικὴ χριστιανικὴ κατηγορία ἀναγνωρίζει ὁ v. Rintelen τὴν ἀγάπη, ὡς ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον (φιλανθρωπία) μὲ τὴν συνακόλουθον γνωσιολογικὴ καὶ ἠθικὴ «ταπείνωσις» καὶ τὴν ἀνύψωσίν της σὲ «χάρη» στὸν ἀναβαθμὸ πρὸς τὸ Θεόν. Αὐτὸ ἐξ ἄλλου ποὺ βλέπει ὡς τὴν τυπικώτερη χριστιανικὴν στάσιν τὸ χαρακτηρίζει ὡς «συμβολισμόν» : καὶ τὸ ἀσημαντότερο πρᾶγμα νὰ θεωρῇται «σημεῖον» ἀποκάλυψης τῆς ὕψιστης ἀξίας, φορεὺς δηλ. τοῦ νοήματος τῆς πραγματικότητος. Στὴν μεσαιωνικὴ κοινότητα, ποὺ χαρακτηρίζει ὡς «Πολιτεία τοῦ Θεοῦ», τὸ ἄτομον εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀναδειχθῇ σὲ αὐθεντικὴ προσωπικότητα.

Ὁ v. Rintelen θεωρεῖ ἀποφασιστικὸ γιὰ τὸ κύρος καὶ τὴν ἱεραρχία τῶν ἀξιῶν τὸν πλατωνικὸ «ρεαλισμόν» τοῦ «καθόλου», ποὺ ἐπικρατοῦσε κατὰ τὴν πρώτην χιλιετίαν : «Θὰ μπορούσε νὰ πῇ κανεὶς ὅτι ὁ πρῶμος μεσαιωνικὸς «ρεαλισμὸς» μὲ τὰ αὐτόνομα περιεχόμενα τῆς σκέψεως, ἀκόμα καὶ στὴν ὑστερώτερη, μετριοπαθέστερη μορφή ποὺ πῆρε ἀπὸ τὸν Θωμᾶ (*universalia in re*), ἐγίνετο τὸ ἐκμαγεῖον γιὰ τὴν ἀντικειμενικοποιημένη δομὴ τῶν ἀξιῶν» (σελ. 199). Μὲ τὸν Ἀβαιλάρδο ὁμῶς καὶ τὴν κριτικὴν του στάσιν τῆς ἀντικειμενικότητος τῶν ἀξιολογικῶν μορφῶν ἡ ἠθικὴ ἀξία ἀνάγεται πλέον στὸ ὑποκείμενον. Ἔτσι ὁ συγγρ. θεωρεῖ τὴν Ὀνοματοκρατίαν ὑπεύθυνον γιὰ τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ κοσμοειδώλου, τὴν θραύσιν τῆς πρωταρχικῆς ἐνότητος ἀνθρώπου καὶ κόσμου καὶ τὸν διαχωρισμὸ τῆς ὀντικῆς ἀπὸ τὴν ἀξιακὴν σφαῖραν (σελ. 544). Ὁ ἀτομικὸς ὑποκειμενισμὸς καὶ τὸ αἶσθημα μὲ τὴν ἀντίθεσιν εἶναι καὶ ἀξίας, πίστεως καὶ λόγου, λογικοῦ καὶ παραλόγου, ἀνάγει τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον σὲ ἀξιολογικὰ οὐδέτερον ἀντικείμενον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Χωρὶς ὅμως νὰ βλέπῃ μὲ ἀπαισιοδοξίαν νὰ γίνεται ὁ ὑποκειμενισμὸς τὸ ἀποφασιστικὸ ἀξιολογικὸν κριτήριον, ὁ φαιστικὸς ἄνθρωπος, δηλ. ὁ ἄνθρωπος τῆς πράξεως, νὰ ἐκτοπίζῃ τὸν γοτθικόν, τὸν ἄνθρωπον τῆς ἀγάπης, θεωρεῖ ἀντίθετα τὴν ἔμφασιν στὶς προθέσεις καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν τοῦ ἀτομικοῦ ὑποκειμένου μέγαλον κέρδος γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀξιολογικῆς σκέψεως (σελ. 549). Πολὺ ἐνδιαφέρων ὁ συσχετισμὸς τοῦ Θωμᾶ καὶ τοῦ Heidegger (σελ. 323) ἀναφορικὰ μὲ τὴν

«ὄντολογική διαφορά», ἀλλὰ μὲ ἐκπληξή εἶδαμε τοὺς Γεννάδιο καὶ Βησσαρίωνα νὰ πολιτογραφοῦνται Ἴταλοι φιλόσοφοι (σελ. 541).

Τὸν ἐνθουσιασμό μας γιὰ τὸ πραγματικὰ ἀξιόλογο ἐπίτευγμα τοῦ Γερμανοῦ Φιλοσόφου νὰ ἀνιχνεύσῃ καὶ νὰ προσδιορίσῃ μὲ τόση διαύγεια καὶ γνώση τίς ἀξίες μιᾶς τόσο ἐκτεταμένης χρονικῆς περιόδου, δὲν καταφέρνει, εὐτυχῶς, νὰ μειώσῃ ἢ ἀρκετὰ μέτρια τεχνικὰ ἔκδοση, μὲ τυπογραφικὰ λάθη καὶ κάποια ἀταξία στὶς ὑποσημειώσεις. Ἡ θεώρηση τῆς νεώτερης ἐποχῆς, ποὺ ἔχει ὑποσχεθῇ ὁ von Rintelen, θὰ συμπληρώσῃ τὸ πνευματικὸ αὐτὸ κατόρθωμα.

Ἀθῆναι

Μυρτὼ Δραγώνα-Μονάχου

M. J. de Carvalho Jr., *Dieu et Liberté. La Liberté, cette invention divine* (Traduction de P. Chevalier), Paris, P. Téqui Editeur 1967, 286 σελ.

Ὁ συγγραφέας διερευνᾷ τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας σὲ συνάρτηση μὲ τίς ἔννοιες: χρόνος, χῶρος, μέλλον, κίνηση, αἰτιότητα, κόσμος, ἄνθρωπος, συνείδηση, δημιουργία, μηδέν, κακό, ἁμαρτία, θάνατος, ζωὴ, πράξη, τάξη, ἀλήθεια, δυναμισμός τοῦ ὄντος, ἱστορία, διαλεκτική, βούληση, Θεός.

Ἡ σύνδεση τῶν ἐννοιῶν: Θεός-ἐλευθερία (κεντρικὴ θέση τοῦ βιβλίου) βασίζεται στὴν ἰδέα τῆς δυναμικῆς σύλληψης τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος, ὅπως δείχνει τὸ δίπτυχο: ὁ Θεὸς συνέλαβε τὴν ἐλευθερία, καθὼς δημιουργοῦσε τὸν κόσμον· ὁ Θεὸς συνέλαβε τὸν ἄνθρωπον δημιουργώντας τὴν ἐλευθερία. Στὴν ἐνσάρκωση ἐμπεριέχεται ἡ ὑπευθυνότητα· κάθε ἄνθρωπος ἔχει στὸν κόσμον μιὰν ἀποστολή· ὁ βαθμὸς τῆς εὐθύνης του εἶναι ἀνάλογος μὲ τὸ βαθμὸ τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἄνθρωπος, λέει ὁ de Carvalho, εἶναι ἕνας δρόμος· πρὶν γίνῃ ἀνθρώπινον ὄν ἀνθρωπίζεται μὲ τὴν ὑπαρξή του μέσα στὸν κόσμον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνας δρόμος στὸ ὄν καὶ στὴν ἐλευθερία, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια εἶναι (σ. 226 καὶ σ. 246). Ὅταν ἀναζητῇ ὁ ἄνθρωπος τὸ εἶναι του, τοῦ δίνεται ἡ ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι οὔτε λέξις οὔτε πράξη, εἶναι πράξη ἀπελευθέρωσης, ὀρίζοντας τοῦ πνεύματος (σ. 268). Ἀλλ' ἡ ἀπελευθέρωση δὲν εἶναι δυνατὴ δίχως Θεό. Τὰ μεγέθη ὕλη-κόσμος, ἄνθρωπος, ἐλευθερία συνιστοῦν κατὰ τὸν συγγραφέα ἕνα ὅλον ποὺ τὰ μέρη του ἀπελευθερώνονται στὸ Θεό. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ὕψιστη προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας: Ὁ Χριστός, ἡ ὕψιστη ἔκφραση τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ σκοπιὰ ἀνθρώπινη (σ. 264).

Τὸ ἀνθρώπινον πεθαίνει ἀπὸ τὸ θάνατον τοῦ Θεοῦ: μία ἀκόμη ἀπὸ τίς θεμελιακὰς θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ σωκρατικοῦ - χριστιανοῦ Γκ. Μαρσέλ ἀπαντᾷ καὶ στὸ βιβλίο τοῦ de Carvalho· κι ἐδῶ ἡ θέση αὐτὴ εἶναι κατάληξις μιᾶς σειρᾶς συγκεκριμένης προβληματικῆς, ὅπως στὸν Marcel (*Les Hommes contre l'humain*), κριτικῆς ἀντιμετώπισης τῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς—τεχνικὴ πρόοδος, πόλεμος, ἐξέγερση τῶν νέων—καθὼς καὶ τῆς ἀθεϊστικῆς ἀπαισιόδοξης ἢ καὶ τῆς ἀφηρημένης φιλοσοφικῆς σκέψης.

Ὁ συγγραφέας περνᾷ ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτηση στὴν ἐπίκληση, ἀπὸ τὸ